

Стефан Гъргов

ЗА НЯКОИ ОСОБЕНОСТИ ПРИ
УПОТРЕБАТА НА БРОЙНИТЕ ЧИСЛИТЕЛНИ ИМЕНА В
БЪЛГАРСКАТА КНИЖОВНА РАЗГОВОРНА РЕЧ

Във всички определения, давани за бройните числителни имена, се посочва, че те “естествено са свързани с определена количествена семантика”¹. С. А. Швачко например определя числителните като “форма за назоваване на конкретното количество на подлежащите на броене предмети или на частите на дадено цяло. При употреба на числителни се реализира пълна дешифровка на всяко абстрактно множество”². В семиотичен вариант определението за значението на числителните имена има например следния вид: “В основата на знаковото значение на числителните имена лежи понятието за математическо число, ограничено фактически чрез един отличителен признак, отделящ даденото число от останалите”³.

Действително поради факта, че се явяват обозначения на количествени стойности, числителните имена стоят максимално близко до математическите знаци. Само чисто математическото обозначение на количеството обаче е строго обективно и “не привнася нищо от себе си в значението и в обозначаемото”⁴. Числителните имена (като елементи от номинативната система на езика) споделят характеристиката на всеки езиков знак като “акт на интерпретация както на съответстващите моменти на мисленето, така и на съответ-

ствуващите моменти от действителността”⁵. Като при това “езиковото обозначение изхожда не просто от отражението на действителността в човешкото съзнание и мислене (...), но (...) от комуникативното използване на действителността и следователно от едно или друго нейно преформиране (пренаправяне, пресъздаване) или преподнасяне”⁶. Числителните имена притежават възможността да изразяват допълнителни (контекстуално обусловени или субективни) значения, чийто анализ трябва да има характера на основен за езикознанието.

Едно от достойнствата на функционално-семантичния подход в граматиката, който все по-активно се прилага и към категорията количество, е именно възможността за по-цялостно обхващане и систематизиране на езиковите факти. Но анализът от значенията към формите предполага, както правилно отбелязва Храковски, наличието на напълно изграден анализ в противоположната посока – от формите към смисъла, – който “емпирически и исторически предшества описанието от ‘смисъла към формите’, тъй като именно формите, а не смислите са дадени на изследователя за непосредствено наблюдение”⁷. Ето защо е необходимо пълно формално-граматическо описание, което да представи “целия инвентар от тези смислови единици, които се изразяват от граматическите форми във всички възможни типове на тяхната употреба”⁸.

По наше мнение за цялостното проучване на системата от контекстуални, обективни или субективни, модални или узуални значения, реално присъщи на употребата на числителните имена, е необходимо изследване именно на разговорната реч, в която най-пряко може да се наблюдава “много сложната игра на сложния речев механизъм на човека в условията на конкретната обстановка в дадения момент”⁹.

По-долу ще насочим своето внимание към някои прояви на означенията за точно количество (числителните имена) в разговорната реч с цел да представим по-пълно тяхната комуникативна значимост и многофункционалност.

1. Общоприетите неточни числа.

В граматическата литература е посочвана възможността някои от числителните (вкл. и съществителни за числа),

въпреки че тяхната основна функция е означаването на точно определено количество, да означават относително определено (а не неопределено), релативно количество с противопоставящите се значения за малко или за 'голямо количество'. Имат се предвид числа като *десет, сто, хиляда, милион*, употребявани с най-висока честотност за означаване на количеството, относително определено като голямо, както и *едно, две*, употребявани със значение за 'малко количество' (тук обаче на практика се срещат произволни числа, свързани с характера на околичествявания обект и съответно със средната представа, нормата за неговото количество). Например:

Със значение за 'голямо количество', 'надхвърлящо нормите', 'много': *Недей се надява и десет главни* (от "главен счетоводител") *да ти обещаят*//¹⁰; *Казах ли ти да оставиш шоколада! Няма да ми ядеш десет шоколада мойто момче и после да ми разправяш /не съм гладен//; То десет ръце да има човек / пак не може да сколаса//; О и отворачката ми пригответи / че сто пъти я забравям//; 1. Аз съм я гледала преди... 2. Сто години! 1. ... преди седем години или осем* (за пиеса); *А / той тоз човек и сто коли да смени няма да қандиса//; Хиляда пъти ти казах да не ме занимаваш с твоите уроци!; Абе прочела! Хиляда книги да прочете нейната се толкоз тя ами...; Ей не сме се виждали милион години бе човек! Къде изчезна?*

Със значение за 'малко количество', 'незначително': *Е айде сега де / на две крачки е от тука – за пет минути сме се върнали//; Чакай да ѝ напиша два реда за имунизациите / да не се притеснява//; Два реда не съм написал днеска!; Три дена като ме няма и гледай какво става тука ей* (на практика информаторът е отсъствувал около две седмици).

В голямата си част ползуваните от нас изследвания в най-добрия случай само споменават в общотеоретичен план възможността посредством числителните имена в речта да се означава дадено количество като неопределено (в смисъл на абсолютно) малко или голямо¹¹. Някои изследвачи използват тази особеност на числителните, за да прокарат разграничение между функционирането им на **парадигматично ниво** съот-

ветно със системните им значения за точно определено с мястото си в естествения ред на числата количество, от една страна, и функционирането им на синтагматично ниво с контекстуално обусловените значения¹², при което числителните имена са способни да “реализират значение не само за точно, но така също за приблизително и за неопределено число”¹³. Приписването на модалните употреби на числителните на синтагматичното ниво като цяло, като противопоставящо се на парадигматичното, пренебрегва факта, че в речта (т. е. на синтагматично ниво) твърде често числителните имена се употребяват с цел да се означава именно точно определено количество. От друга страна, привнасянето на субективен елемент в значението на числителните е необходимо следствие от самата им същност на езикови (а не чисто математически) означения. Поради което е налице логическа предпоставка да се приеме, че всяка употреба на числително име, щом тя е факт на речта, вече носи субективен елемент. Действително в речта срещу употребата на точно количествено означение стоят като синонимни варианти не само означенията за приблизително или относително определено количество, но също и означаването на количеството като неопределено — в случаите, когато говорещият не използва количествен показател, който да конкретизира дадена величина. Тоест говорещият може да избира между означаването на точно количество и изразяването на неопределено количество, а това говори, че употребата на числителното е вече проява на субективните права на говорещия за избор.

Връщайки се към проблема за означаването на относително определено количество посредством средствата на точното околичествяване, ще отбележим, че тази употреба естествено се съпровожда от оценка на говорещия за степента на количеството (определяно като малко или като голямо) на базата на имплицитно или експлицитно сравнение с дадена (индивидуална или общоприета) норма. В някои от случаите сравнението с нормалното количество, което мотивира определянето на дадената величина като отклонение от него, не е изразено. Въпреки това обаче тяхното контекстуално значение се дешифрира от слушания на основата на речевата практика,

традиция и навик. В особено ясно изразена степен той се проявява при тези “кръгли” стойности (означаващи един завършен цикъл от броенето — по единици: *десет*; по десетици: *сто*; по стотици: *хиляда* и т. н.), защото именно те имат способността да означат най-голяма част (ако не и всички) съществуващи в действителността обекти като налични в голямо (или малко) количество. Когато за тази цел не е (в денотативен аспект) подходящо числителното *десет* (например за означаването на голямо количество километри, изминавани с кола), то следователно високите стойности на даденото количество са в областта на десетиците или на стотиците, и тогава ще бъде подходяща употребата на числителното *сто*, *хиляда* и т. н. Изборът на едно от тези числителни може да има обективна основа, тъй като “никое количество не може да бъде повече или по-малко”¹⁴, т. е. да е голямо или малко само по себе си, а само спрямо някаква норма, която обаче е различна в зависимост от подлагания на квантификация обект.

Затова не можем да разберем причините, поради които на “синтактичните конструкции от две поредни числителни от числовата ос до 10 (*един-два, два-три, три-четири, четири-пет, пет-шест*, пол. *jeden-dwa*)” се приписва по принцип значение за “малко количество, малък брой с приблизителни граници на множеството” или “разделно множество под нормата (подч. мое — С. Г.)”¹⁵. Наличието на подобно значение у тези числителни може да се предположи само на сигнификативно ниво, но примерите на авторката говорят, че това значение им се приписва като денотативно ориентирано, ситуативно.

Целият ред, съвкупността от тези “кръгли” числа може да удовлетвори в максимална степен необходимостта от означаването на количеството на някакъв обект (-и) като голямо. Само едно допълнително средство по наше мнение за попълване на възможностите на този ред се явяват формите за множествено число на съответните основни или денумеративни съществителни (*десетки, стотици, хиляди, милиони*). Тяхната употреба се налага, когато количественото означение трябва да попадне между основните стойности, или, иначе казано,

над означаваната от единственото число на съответната форма.

Разбира се, не може да се очаква, че подобен начин за означаване на количеството като относително определено (релативирано) – посредством употребата на форми в несвойствена, вторична функция – ще бъде еквивалентен на означаването на същите значения посредством основните им изразни средства – неопределено-количествените наречия *много/малко* и техните синоними (които в разговорната реч са немалко на брой). Тук отново става въпрос за избора на говорещия, но вече не между две различни речеви ситуации (отговарящи на една денотативна) – точно, приблизително, относително определено или неопределено означаване на дадено количество; а между различни средства, посредством които се интерпретира една и съща речева ситуация, или, иначе казано, говорещият по необходимост “решава проблемите на синонимията”¹⁶.

Този избор очевидно е продиктуван от желанието за повишаване на експресивността на квантификационната оценка. Релативните изрази (*много/малко*) я сравняват с определена срединна норма. От своя страна употребата на числителни имена привнася значение за количество, “надхвърлящо всички норми”, т. е. посредством тях количеството може да се представи не само като надвишаващо дадена (оптимална) норма, но и като надвишаващо дадена (максимална) граница, предел. Оттук и появата на засилена експресивност на изказа.

В редица примери употребата на “кръглите” числа със значение за относително определено количество е ситуативна, резултат от индивидуалното творческо отношение на говорещия към възможностите на системните езикови средства. Именно тези употреби обаче се наблюдават и в редица устойчиви изрази (например за означаване на кратност на действие посредством съчетанието с “*пъти*”, включително народни пословици и поговорки, които не се конструират от говорещия, а се използват като готови елементи от неговото лингвистично познание.

Използуването на богат илюстративен материал с такъв характер дава възможност на Н. Геров да формулира като

самостоятелно значение на числителното *сто* разглежданата тук транспонирана употреба. Ще си позволим да приведем тук цялата речникова статия, защото в нея се съдържа, от една страна, подходящ илюстративен материал за фразеологичната употреба на числителните за относително определяне на количеството и, от друга страна, защото се дава определение, което липсва в по-късните (граматически и речникови) описания:

“Сто, стоте, стотях, числ. 1) Десять пъти по десять; сто. Длъжи ми сто гроша. 2) Понякога значи някое неопределено число; сто. (подч. мое – С. Г.) Сто пъти съм го виждал. Казвал му съм го най-малко сто пъти. – На чужд гръб (на чужди крака) сто тояги са малко. Един луд връля камък в кладенец, сто мъдри не могат да го извадят. Двама ся карат, сто ся радват. Сто пари петел, пет гроша кръчма. По-добре един драм памет, а не сто оки сила. Един каза, ама за сто чини. Едно каже, сто крои.”¹⁷ Без да отделя това значение, Н. Геров посочва такива примери и за *десет* и *хиляда/хилядо* (а не при *десетки*, *хиляди*): Един за хиляда, а хиляда за пара. Един направа, а хиляда теглять. Хиляда игли за пара. За хилядо гостба, за пара посира. За хиляда сладко, за пара горчииво, разваля сладко-то. Един казва, хиляда го знаят. Един иска хилядо, другий дава дукато. Който не почита дукатото, той и хилядо-то не ще да знае.; За пара мрътвец, за десет свещ,. За пара работа, за десять зараръ. Десять отмервай, едно отрязвай. Десять обричай, а по едно давай. Дявол-ътъ затваря една врата, Господъ отваря десять.

2. “Любимите” случайни числа.¹⁸

2.1. Извън границите на нормите.

След като е възможно в речта количеството на обекта да се представи като относително определено – голямо или малко – посредством числова форма, означаваща величина, надхвърляща границите на дадена норма, няма основания нейните означения да се ограничат само с традиционно установените. Всяко число, което е над (или под) тази граница,

може да изпълни същата (или, както ще видим по-долу – приблизително същата) функция.

Ето защо в книжовната разговорна реч примерите за означаване на релативно определено количество посредством числително име не се ограничават с “общоприетите неточни числа”, а могат да съдържат практически кое да е числително име:

Да то туй остава / да ми се изгъсят ей сега осемнайсе човека!//; Какво правиш ти бе!? Както си я подхванал за един анализ дето ти го искат ще изкараш двеста трийсе и осем страници//; Пламен го знам аз// Той поръчките ги изпълнява след двайсе и седем години//; Днеска ни гръмнаха четиринайсе лампи и два ключа// В банята прави нещо късо// (по-късно става ясно, че са изгорели две електрически крушки); Педесе и три дезодоранта мирисахме /побъркахме я магазинерката/ сваля дига сваля дига... и мн. др.

Подобни употреби са твърде сходни с детското боравене с числата в периода преди усвояването на броенето, когато детето е запознато с отделни числа, без те да са поставени в количествения ред, т. е. без да имат за него точната си стойност. Напр.: 1. *Един шоколад ли да вземем?* 2. *Не// Четиринайсе!* За дете, което не може да брой до четиринадесет (или ако “брой”, то е например: “едно, две, три, пет, осем, четиринайсет”), това е очевидно любимото голямо число, чиято точна стойност то не познава, но знае, че е по-висока от стойността на *две* и *три* например, с които то се справя добре. Точно това число детето употребява винаги (или поне много често), в случаите, в които е принудено да назове някакво количество и желае то да бъде голямо.

Ако за детето това е някакво число, което е много (неизвестно колко) голямо, то указването на голямо (или малко) количество посредством избор на число, включено в естествения ред на числата, има по-друг характер. На пръв поглед можем да го оприличим на т. нар. (в информатиката и в теорията на вероятностите) “генератор на случайни числа”. И този механизъм очевидно наистина действува, но не като основен, а като вторичен, подреден на основния, бихме го нарекли – **избирателен** – механизъм, който се проявява в

налагането все пак на някакви изисквания спрямо стойностите, посредством които е възможно означаването на количеството като относително определено.

Едно такова условие, което осигурява възможността за употребата на произволни числителни със значение за голямо (респ. малко) количество, е посочената стойност да се възприема от слушателя като неотговаряща на нормата, определена за количеството на дадения обект (съответно съобразена с дадения предикат). Тоест говорещият най-напред решава да означа количеството на обекта като голямо и впоследствие избира като едно от средствата, които могат да му осигурят това значение, именно произволното числително име, съобразявайки неговата стойност с определен периметър на общоприетата норма и извеждайки я **вън от него**. Обратно, слушащият най-напред установява **“разминаването”** – непринадлежността на посочената стойност към определения от общата норма периметър на количественото вариране на обекта (изпълняващ предиката) – и едва след това (и по тази причина) придава на използваното от говорещия числително име значение ‘много’ или ‘малко’. Такава семантична иновация е напълно закономерна от гледна точка на структурата на естествения ред на числата, за която е характерно, че ако една стойност не принадлежи на дадена област, то тя е по-голяма или по-малка от стойностите на границите на областта.

Както всички други наблюдавани типове означаване на относително определено количество посредством числителни имена, и употребата на т. нар. **“любими числа”** се конкурира с преките означения за относителна определеност на количеството *много/малко* и техните синоними. Каква е обаче семантичната разлика, която кара говорещия а използва не основните означения, а да употреби числителни в нехарактерна, вторична функция? Според нас тя може да бъде открита в стремежа на говорещия да придаде на изказването си за количеството характеристиката **‘точно’**, която в случая се трансформира в характеристиката **‘сигурно, категорично’**. Подобна семантика е резултат от съчетаването на **точното** количествено означение с контекстуалното значение за количество, определено като **‘голямо’** или **‘малко’**. Отнесена

към процеса на квантификация, тази модална характеристика придобива значение за експресивност и оценката за количеството съответно е 'твърде, изключително, и в такъв смисъл – категорично – много/малко'.

Може да се мисли, че желанието за изразяване на същия модален нюанс (категоричност, сигурност) и на експресивност при означаването на количеството като голямо или малко е това, което различава използването на "любимите" големи/малки числа и от употребите (със същата основна функция – означаване на неопределено количество) на числата *десет, сто, хиляда, милион*. При тях поради традиционализирането принадлежността им към речевата практика и узус, или, иначе казано – поради общоприетостта им, не може да се реализира семантичната модификация, "претенцията" на говорещия за категоричност по отношение на изразеното голямо количество. А именно това, заедно с неконвенционалността им, прави ситуативните означения за релативно количество значително по-експресивни.

Че говорещият цели изразяването на модалност за категоричност чрез употребата на точно число, личи от факта, че в такава употреба се прибъгва до стойности, които са "междинни" – 18, 27, 14, 7, 53 и т. н. По този начин се избъгва тълкуването на стойността като приблизителна, "закръглена" и се подчертава нейната точност.

В разговорната реч се наблюдават и употреби на числителни имена със значение за относително определено количество, като числителните са с минимално отклонение от "кръглите стойности", с което очевидно също се цели означаването на категоричност на оценката посредством избъгването на "шаблонизираните" в изразяване на относително определено количество стойности. Например: *Той се сеца все в педесе и деветата минута//; Вече деведесе и девет пъти ме питаш за едно и също//; То за това има хиляда и един начина//* и пр. Подобни употреби по наше мнение имат преходен характер между "традиционните" и "случайните" големи/малки числа, тъй като са очевидно целенасочено отклонение от кръглите стойности (подобно на "случайните числа"), но от своя страна са също в немалка степен традиционализирани.

Преди да приключим с този тип контекстуално означаване на относително определено количество, нека отбележим още, че тук се наблюдава в отделни случаи “пристрастяване” на информатора към отделно число (това се отнася най-вече за означаването на голямо количество). Така например един от информаторите ни очевидно обича да използва числото 18 (поставихме един от неговите изрази в началото на примерите). Колкото и парадоксално да изглежда, у друг информатор регистрирахме неколкотратно употребата на числото 238 (виж втория пример). Без да навлизаме в анализ на психологическите механизми на подобен речев навик, ще споменем, че той може би е в известна връзка и с изразяването на ироничност.

2.2. В границите на нормите.

Количеството на модалните употреби на числителните имена в разговорната реч се повишава посредством изрази от типа на следните:

*1. Трябва да се обръсна обаче// 2. Хайде сега няма време/
1. Няма бе / аз за четири минути съм готов//; Къде ще разкарваш колата само да я водиш от гаража бе! Километър и половина са оттука//; 1. Те са дванайсе човека комисия// Тя нищо не може да направи сама// 2. Е че как ще гласуват като са дванайсе? 1. Аз наизуст го казах / ама десетина са//; 1. Ядете ли ги тез сапуни бе? Тринайсе сапуна заминаха за един месец! 2. Да / ти ги преброи веднага! 1. Не съм ги броила ама не са малко//; 1. (към З.) Айде бе ти не си ли почнал още? Аз изядох вече девет бухти// 2. Изял си и ти / седемнайсе!; 1. Осем часовника имаме из нас / ще ремонтирам баш тоз боклук! 2. Де ги видя пък осем? 1. Моя / на баща ми / на майка ми / будилника ей тоз синия / на видеото... Да не са малко?; 1. Не ме ядосвай ще ти изтрия Тед-7 (компютърна игра)// 2. Ха-ха / аз я имам на седем дискети! 1. Колко?! 2. Майтапя се бе// Аз нямам толкоз дискети въобще//.*

В по-голямата част от своите особености тези примери дублират предходните – посредством означение за точно коли-

чество се изразява относително определено количество; стойностите “странят” от “кръглите”, т. е. използват се междинните за бройната система числа и т. н. По наше мнение те се различават от анализираните по-горе по характера на субективното намерение, което говорещият реализира чрез тях.

В примерите от предходната точка говорещият използва стойност, която очевидно е извън допустимия интервал на вариране на количествения признак на даденото (предикативно ограниченото) множество на обекта, което способствува за трансформирането на количествената информация в модално оценъчна, за да се изрази категоричност, или факта, че е налична висока степен на отклонение от нормата. В представените в тази точка примери, за разлика от горните, говорещият избира, напротив, стойност, която принадлежи на възможния количествен интервал за съответния обект, но не е средна или приблизително неутрална в неговите граници, а клони към неговия максимум или съответно – минимум. По този начин се избира означаването на едно количество, което е много голямо или малко и в същото време и възможно. Точно това е причина интерпретирането на даденото числително като означаващо не точно определено, а голямо или малко количество да се нуждае от подкрепящата роля на контекста. Така употребеното числително име представя количеството, от една страна, като много голямо или малко, но и като възможно, от друга страна, а, от трета страна, и като определено с голяма точност, т. е. и като достоверно. На последното значение ще се спрем, анализирайки конкретно първия от посочените примери [*1. Трябва да се обрѣсна обаче/ 2. Хайде сега няма време// 1. Няма бе / аз за четири минути съм готов//*], като разчитаме на това, че анализът ще бъде приложим и към останалите (поне в основната им част).

Най-напред прави впечатление подборът на числовата стойност. Очевидно говорещият я схваща като израз на количеството минимално време, необходимо за изпълняване на действието. Ако той бе употребил израза *за две минути*, би постигнал означаването на ‘(много) малко’, ‘за съвсем кратко време’, което очевидно за него е неподходящо, поради наложилата се в речевия узус семантика на подобни “формули”.

Неговата цел обаче не е да напусне сферата на точното количество, като означа количеството въобще като малко, а да означа дадено малко количество, но като точно. По тази причина вероятно е избягната и фразата *за пет минути*, още повече че по отношение на изказваното действие тя може да се изтълкува (което е определено субективно, индивидуално) както като малко, така и като много. Друг начин за намаляване на категоричността и търсената обективност би било означаването на количеството като максимално точно, което в анализирания пример може да бъде постигнато само посредством посочване на количеството и на съставлящите елементи, например *за четири минути и двайсет (или трийсет, или поне: двайсет-трийсет) секунди*. Подобен израз притежава очевидна несериозност, ироничност, игровост. Изразеното от говорещия количество следователно се оказва не максимално възможно точното, но оптимално допустимо точното. Стремещът към изразяване на прецизност в отношението към количественото определяне различава тези примери от предходните, в които е възможно изразяването на експресивна ироничност, недопустима тук.

Специално за анализирания пример можем да добавим и това, че се наблюдава субективен стремеж за изразяване като точно (и по този начин като гарантирано малко или голямо) на количество, което в действителност не може да бъде определено така. Тази семантика се подчертава и от замяната на темпоралния план. Както е известно, чрез модалната преносна употреба на сегашно вместо бъдеще време на глагола (т. нар. сегашно предсказно) се постига изразяване на категоричност, сигурност в извършването на предстоящото действие¹⁷. Последният факт води до заключението, че в речта употребата на означенията за точно количество, дори с намерението то да бъде възприето действително като точно, е придружена от редица субективни, конотативни съзнания. Защото в случаите, когато дадено количество по обективни причини не може да бъде точно определено, неговото означаване като такова се възприема като израз на целенасочен субективен стремеж към означаване на максимална, нереална точност.

Значително по-рядко в разговорната реч се наблюдава и едно противоположно по своя характер боравене с числовите обозначения. Става дума за примери от типа на следния: *А / всеки ден / то се събира// По малко ама те са в годината триста шейсе и толкоз дни / и то се събира//*. В този и в други подобни примери е налице субективен отказ от изразяването на обективно точно определеното и известно на всички като такова количество.

В дадения пример съществува известната вариантност в самата денотативна основа – наличието на високосните години, което не дава право продължителността на годината (на всяка година) да бъде определена с точност. С цитираната фраза обаче говорещият напуска приблизителността, позволена от денотативната вариативност, тъй като изразът *и толкоз* допуска прибавянето към десетиците на всеки брой единици (от едно до девет), като при това предполагахме, че с по-голяма вероятност той имплицира малките единици (от 1 до 5). Явлението е типологично сходно с анализираните в т. 4 примери за означаване на количествената стойност закръглено посредством числително име.

3. “Предизвиканите”, или релативните числа.

Друга форма, посредством която в разговорната реч става възможна употребата на числителни имена за означаване на относително определено количество, е тяхното съотнасяне (и противопоставяне) с друго, в повечето случаи действително точно определено, количество, което обаче освен това се оценява от говорещия и като голямо или малко. Така числителното име, което се използва само за да означава малко или голямо количество (или “предизвиканото” числително), може да реализира това си значение едва на нивото на цялостната, съпоставителна по своя характер, конструкция. Ето няколко примера от записи на книжовна разговорна реч:

Щял съм да взема триста лева// Хиляда и триста да ми дадат /пак не се захващам// Тва е много работа / много време//; 1. Аз си драскам на кутията за всяка цигара чертичка си правя и досега имам седемнайсе// 2. Ти до до-

вечера ще ги направиш сигурно педесе и седем / ама ще спреш да ги пишеш//; Айде моля ти се / ще ми се хвали с три страници за деня// То да си написал педесе и три разбирам//; Така е така е// Голяма играчка е една книга да излезе// Двеста и шейсе страници са туй / не са шейсе//; Само да си бях оправил аз плувката / не шейсе ами сто и шейсе щях да хвана// (за риба, интересен е фактът, че другият участник в разговора доста преди това е казал, че е хващал на същото това място шейсет и четири, а не шейсет (1) риби);

Как ще направя проблем за два лева ресто на бензиностанция? Никога// Да са два се да кажеш//; Те какво ли си викат / какво да го мислим него / той пет коли смени тука за две години// Пък то и педесе да смениш една караш / ама върви им обяснявай//; 1. Иване дай да намерим още три стола за тази вечер// 2. Да / трийсе не щеш ли?! Откъде да ти ги намеря ей сега?!; 1. Аа / знайш как ще се качи до четвъртия етаж тоз мързеланин? 2. За цигара ще се качи той и до четиртия!

Тъй де тъй де// Само че аз имам две години за туй всичкото не два се и две//; 1. Е / айде стига де// Три бонбона съм изял днеска// 2. Ти ли? Ти трийсе и три си омахал сигурно от сутринта/.

Както се вижда и от примерите, реализирани са основните от математическа гледна точка възможности за образуването на ново количество от дадена изходна величина. Новата стойност може да се получи посредством прибавяне на изходната стойност към някое от посочените по-горе числа, които традиционно се употребяват за изразяване на относителна оценка на количеството (10, 100, 1000, както и техни кратни), например: 6 – 56, 60 – 160, 20 – 1020 и т. н. (първата група примери). Когато се цели изразяването на малко количество, новата стойност се образува посредством изваждане. Съответствието между двете величини може да бъде построено и на базата на умножение (или деление) на изходната количествена стойност по някое от същите тези числа, например: 2 – 20, 5 – 50, 3 – 300 и т. н. (втората група примери). Срещат се и изрази, в които тези два основни начина се използват едновременно – стойността се умножава

и към получения резултат се прибавя, например: 2 – 22 (третата група примери).

Субективно построеното количествено означение се образува посредством умножение или прибавяне на основните за бройната система числа (10, 100...), които и самостоятелно могат да се употребят, както вече видяхме, във функцията на “неточни” числа. В такъв смисъл окончателната стойност е в известна степен предвидена, предопределена. Но, от друга страна, изходното количество, дори и да се оценява като малко или голямо, освен това е и точно, реално, а това ще рече, че може да притежава произволна величина от числовия ред. Крайният резултат от тази ситуативна математическа операция е, че за означаването на дадено количество като относително определено говорещият отново може да си послужи с кое да е число – 17, 112, 320, 1020...

Тъй като и двете изразени количествени стойности се преценяват като големи или малки, съществуват съответно две основни логически възможности за тяхното комбиниране, и двете – реализирани в книжовната разговорна реч. Когато посоката на отклонение от нормата при двете съпоставяни количества е противоположна (едното се преценява като малко, а другото – като голямо, виж напр. трети и четвърти пример), експресивно-оценъчният компонент се засилва на базата на антитезата. Когато посоката на отклонение от нормата при двете съпоставяни количества е еднаква (и двете се преценяват като малки или като големи, виж напр. първите два примера), експресивно-оценъчният компонент се засилва на базата на градацията.

В основата си построени също на принципа на мултиплицирането (умножението) са и случаите, при които се съпоставят две количествени значения, които се различават не по своя числов израз, а по квантитета, заложен в характера, в същността на подлагания на околичествяване обект. Имаме предвид примерите, в които се съпоставят две съизмерими същности (едната от които е база за образуване на другата), чието типично (но не единствено) проявление се наблюдава при традиционните системи за измерване (на време, разстояние, тежина, дължина и пр.):

Две седмици са това бе / не са два месеца// какво ще свършиш по-напред?; А/ три дена то море ли е!? Хората ходят за по две седмици! Ний колкото да го видим//; Ей на двайсе метра не можеш да мръднеш без колата! Хората вървят по пет километра всеки ден!; Той както се хвали че има триста книги / и триста реда сигурно не е прочел!

Тъй като е изградено на основата на съотнасяне на производни (и съизмерими) величини, противопоставянето в този случай е освободено от необходимостта за съблюдаване на производност (кратност или сумарност) при числовото изразяване на техните стойности. Ето защо се срещат примери както със съответствие на числовите стойности (виж първия и последния пример), така и без такова съответствие (виж втория и третия пример).

Трябва да отбележим, че заради системността на изложението подбрахме онези примери, в които количествените съответствия са в най-изчистен вид. Тъй като обаче тези (и подобни) количествени значения на числителните се реализират в контекста, възможно е тяхното преплитане и усложняване. В разговорната реч твърде често могат да се наблюдават случаи, при които във взаимодействие влизат повече от две числителни (срв.: *Не знам какво да правя вече// Седем хиляди заеми [много – С. Г.] имам / и не съм със седемнайсе хиляди заплата [достатъчно, много – С. Г.] ами със три [недостатъчно, малко – С. Г.]*). Срещат се и примери за употреба на едно и също числително с повече от две значения (срв.: *Че оня ми вика / те даже по няколко ги вземат за в стаите / да не тичаш от едната стая да бягаш в другата// Викам какво няма да вземат / те както са петнайсе лева [много – С. Г.] петнайсе дена не изкарват [малко – С. Г.]//. Толкова са слаби тез тупалки / петнайсе пъти [много малко] като удариш и свършват / се разпокъсват//*).

4. Закръглените числа.

Като последна особеност на функционирането на числителните имена в речта ще се спрем накратко и на случаите, в които с тях количеството се означава приблизително. Това е една сравнително по-често подлагана на анализ употреба,

но тя също има свои субективно-модални разновидности.

Както е известно, количеството може да бъде означено с точно определено число, което обаче да не отговаря на неговата точна величина, а да я изразява приблизително, закръглено²⁰. Причина за това може да бъде реалната или субективната невъзможност (неспособност) да се определи количеството абсолютно точно, както и липсата на потребност, на комуникативна функционалност за подобен акт.

С оглед на по-засилената им експресивност тук ще отбележим наличието на изказвания в разговорната реч, в които говорещият, макар очевидно да има възможност да определи количеството (с някаква степен) по-точно, го представя като "закръглено", а това означава – като намалено или увеличено, за да придаде на точното количествено означение и допълнителна семантика за относителна определеност и по този начин да прибави към изказването си за даденото точно количество субективната си оценка за него като 'малко' или 'голямо':

1. А да / ний сме двајсе човека клас / ако събираме по педесе лева какво ще вземем?! 2. Не сте двајсе вий ами сте двајсе и осем и не ги изкарвате да ми се чудите къде да ги харчите!; 1. Не стига че ти дават две хиляди / колкото да си мислиш че нещо вземаш / ами и ги бавят по три месеца! 2. А стига бе! Как две хиляди? Нали уж ги вдигаха? 1. Бе те са две и триста / ама се тя!; 1. Колко ни е пътя до там със самолета? 2. Единајсе часа!// 1. Единајсе часа със самолет!? 2. Толкова// Насам е девет часа и нещо / нататък е десет часа и половина//.

Във всички тези примери говорещият "подменя" едно отговарящо на действителното състояние на нещата (и известно му) точно (или поне по-точно) количествено обозначение с друго, което от своя страна е в по-малка степен адекватно на реалното количество, но помага на говорещия за постигането на собствените му цели в процеса на комуникацията. Това е на практика една игра с количествените стойности, едно "стратегическо" количество, посредством което се изопачават, подменят се реалните "изходни данни", за да се облекчи постигането на комуникативната задача. Затова в такива изрази

говорещият не използва твърде богатите възможности на езика за означаване на количеството като приблизително определено — това би повлияло на категоричността на неговата преценка за количеството като малко или голямо, а оттам, в една или друга степен, и на постигнатия краен резултат. Когато изразяването на приблизителна определеност на количеството по някаква причина е част от комуникативната стратегия на говорещия, той може да го осъществи дори и при условие, че количествената стойност му е известна с абсолютна точност, срв.: *От нейната по-високи оценки са трийсе трийсе и пет // Аз ги броих трийсе и две ама може да съм сбъркал нещо//*.

В заключение може да се каже, че всички анализирани примери за контекстуално, субективно обусловено, модално маркирано пресемантизиране на точните количествени означения разкриват богатите възможности, които предлага за реализиране разговорната реч. В тази светлина те ни се представят не толкова като строго структурирана система от “точно разделени и точно формулирани категории”, подредени и формализирани от системно-структурния анализ, а по-скоро като непрекъснатата последователност от елементи “между всеки два от които, колкото и те да са близки един до друг, нищо не пречи да се постави и трети елемент, среден между два съседни елемента, а в двата образувани отрязъка да се постави по още един елемент и т. н. до безконечност”²¹. Може да изглежда като един от парадоксите на езика (а всъщност е едно от ярките проявления на неговата същност), но в действителността на “речевата дейност” математически изградената езикова система от числителни имена губи своята систематичност и се реализира посредством многобройни зони на последователно преминаване и разграничаване едно в друго и едно от друго на многобройните синонимни значения. Това са зони на преливане (дисперсия), или може би по-точно — на пулсиране (флукуация), при което всеки резултат има своите причини и следствия и всяко моментно състояние, колкото и да ни се струва хаотично, е закономерно, макар че едва ли може да бъде представено като подредено и поляризирано, а може да бъде само описано и характеризирано.

БЕЛЕЖКИ

¹ Св. Иванчев. За семантично-функционалната категория количественост (квантитативност) или за околичествяването (квантификацията) в българския език. – В: Приноси в българското и славянското езикознание. С., 1978, с. 103.

² С. А. Швачко. Языковые средства выражения количества в современном английском, русском и украинском языках. Киев, 1981, с. 35.

³ А. А. Уфимцева. Типы словесных знаков. М., 1974, с. 161.

⁴ А. Ф. Лосев. Знак. Символ. Миф. М., 1982, с. 10.

⁵ Пак там, с. 96.

⁶ Пак там, с. 13.

⁷ В. С. Храковский. Типы грамматических описаний и некоторые особенности функциональной грамматики. – В: Проблемы функциональной грамматики, М., 1985, с. 67.

⁸ Пак там, с. 71.

⁹ Л. В. Щерба. О тройном аспекте языковых явлений и об эксперименте в языкознании. – В: Языковая система и речевая деятельность. Л., 1974, с. 25.

¹⁰ Използуваният материал е ексцерпиран от собствени записи и от записи на кножовно-разговорна реч, съхранявани във фонотеката към Катедрата по съвременен български език при Великотърновския университет “Св. св. Кирил и Методий”.

¹¹ Изключваме анализите на същите употреби на денумеративните съществителни: *десетки, стотици, хиляди, милиони*, виж напр.: Българско-полска съпоставителна граматика, Т. 3, Семантичните категории количество и степен. С., 1994, с. 61–62 и 161.

¹² Нека посочим като един от първите в славянското езикознание, анализирали по-конкретно този проблем, А. Е. Супрун. Славянские числительные. Минск, 1969, с. 30–34.

¹³ С. А. Швачко. Цит. съч., с. 36.

¹⁴ По този начин мисълта е формулирана още през XVII век от Джон от Солсбъри. Металогикон. – В: Пет средновековни философски трактата. С., 1989, с. 360.

¹⁵ Българско-полска съпоставителна граматика, Т. 3..., с. 67–68.

¹⁶ В. С. Храковский. Цит. съч., с. 66.

¹⁷ Найден Геров. Речник на българския език. Фотот. изд., С., 1978.

¹⁸ Тук (а и в други случаи при работа с разговорен материал) се налага да прибегнем до създаването на ново наименование, но това е

продиктувано от факта, че подлагаме на анализ действително ненаблюдавани и ненаименувани явления.

¹⁹ В. Станков. Българските глаголни времена. С., 1969, с. 50–54.

²⁰ Специално за българската разговорна реч (макар че някои от примерите са очевидно различни по функционално-стиловата си принадлежност) виж: К. Иванова. Езиков израз на количествените отношения – точни и приблизителни. – В: К. Иванова, Р. Ницолова, Ние, говорещите хора. С., 1995, с. 125–129.

²¹ А.Ф. Лосев. Принцип прерывности, Принцип непрерывности. – В: О понятии аналитической лингвистики, Исследования по русскому языку и языкознанию. М., 1974, с. 8–11.